

ינחני במעגלי צדק

"...נטלתי את המפתח ואמרתי, אתמול היית גוש ברזל, נתן בך האומן עיניו ועשאך כלי חפץ. כיוצא בזה אמרתי לעצמי, אתמול היית גוש בשר, נפתח לפניך בית המדרש ונעשית אדם" (אורח נטה ללון).

ביום חמישי השבוע – יא באדר – יחול יום השנה לפטירתו של ש"י עגנון. כמו בכל שנה, נציין יום זיכרון זה בערב קריאה ועיון. בשנה שעברה עסקנו באגדה 'מעגלי צדק' מתוך מחזור סיפורי 'פולין' הכלולים בכרך 'אלו ואלו'.

הסיפור עוסק ביהודי זקן וערירי העוסק בעשיית חומץ "אבותיו ואבות אבותיו היו סוחרים יין מפורסמים אבל בצוק העיתים ירדו מנכסיהם ולא הניחו לו אלא דירה רעועה ויין שהחמיץ". חייו הקשים של הזקן מקבלים ייעוד ומשמעות עם החלטתו לקמץ פרוטה לפרוטה, לעלות לארץ ישראל, ולהיקבר בה. את הכסף שחסך, אגב, הוא שומר "בתוך קופה שמעמידין אומות העולם במלכות הזאת על פרשת דרכים בין שתי ידי של אותו האיש". כאשר מתמלאת הקופה, מנסה הזקן לפותחה ולהוציא מעותיו, אולם הוא נתפס על ידי הכמרים, מובל למשפט, ודינו נחתם. בלילה, כשהוא חבוש בבית האסורים, נפתחת פתאום הדלת, וכמראה בן אדם נכנס וקופה של אבן בידו. "אותו האיש" מעמיד את הזקן על רגליו וטס איתו לארץ ישראל. "אותו הלילה נשמעו דפיקות בחדר הכולל שבירושלים. יצאו וראו כת של מלאכים באה מן הגולה נושאים כדמות בן אדם. נטלוהו וקברוהו באותו לילה, לפי שאין מלינים מת בירושלים".

בעיצוב סיפור זה, שילב עגנון שלוש תבניות יסוד: אגדה על יהודי הנתון בצרה הנושע באופן פלאי, סיפור חסידי על מאמין תמים הפותח שערי שמים במעשיו, וחיבור פולמוסי יהודי-נוצרי. אגדות על הצלה ניסית של אדם בידי מלאך (כמו אליהו הנביא) ממות, שוד או אשמת שווא, מוכרות לכולנו, והן אף נושא רווח באגדות נוצריות. הסיפור מכיל כמה מוטיבים של אגדות אלו: טאבו, גניבה מפסל קדוש, מלאך המתלווה כמורה דרך, אדם הנישא בידי שד, ועוד. חביבים במיוחד, ונוגעים ללב, אותם סיפורים חסידיים על אדם הדבק במצווה אחת, אשר מעשיו, המלווים לעיתים בעבירה, אינם מקובלים על החברה, הרואה לעיניו ולא ללב (הנער המחלל בתפילת נעילה ופותח שערי שמים, האופה המניח בכל בוקר חלה מול ארון הקודש, הסמרטוטר שאינו יודע שבעה, ועוד). חיבורים פולמוסים היתוליים על הגויים מצויים כבר בתורה (יעקב המרמה את לבן, אליהו המשטה בבניאוי הבעל בכרמל) ובבדיחות יהודיות רבות. אולם דומה שבסיפור זה ניטרל עגנון יסודות קומיים אלו, וכמו בסיפור 'הנשיקה הראשונה', הוא כורך יחדיו את החסיד היהודי עם הנוצרים הראשונים, כנגד הממסד הנוצרי על משנתו הפאולינית.

בערב הקריאה התחקינו אחר הקווים הדומים בחייהם של הזקן ושל ישו (הקלה במצוות, מעמד המשפט, ההעלמות הפלאית, ועוד) עד התמזגותם לדמות אחת "פשט הזקן פיסות ידיו ולפת בהן צווארו של אותו האיש", תוך הבלטת מורכבות יחס זה (ישו הדחוי מארץ מולדתו יכול להביא את הזקן רק עד שעריה, דבר הגורר את שמיטתו של הזקן ארצה. ובקריאה נועזת יותר, מובא ישו עצמו לקבורה בעקבות מעשה חסד זה). כאן המקום לציין דעות אחרות שהועלו באותו ערב. החל מהדוחים את זיהויו של 'אותו האיש' כישו, תוך התבוננות בפן האנושי של הסיפור, ועד הרואים את הקשר בין הזקן לבין ישו כעימות, המביא בסופו של דבר למותו של הזקן (עמדה זו בוטאה לאחרונה בבהירות על ידי הקורא יעקב שפירא מעפרה, אשר התמקד בקשיים שמערימים הגויים על היהודים הרוצים לעלות ארצה, ובחסם הרגשי המלווה את ההתנתקות מהגולה. כל זאת על רקע התקופה בה נכתב הסיפור – ראשית שנות העשרים).

סיפור נוסף הבנוי על בסיס שלוש תבניות אלו הוא 'ניסים על הים' מתוך מחזור 'נשמות אילמות' של י. ל. פרץ. הסיפור עוסק בדייג עני החי במנותק מאחיו היהודים, המקיים בדבקות את מצוות הסעודה המפסקת שלפני צום יום הכיפורים (העובר עליו בתפילה ובשירת מזמורים בכנסיה המקומית). הדייג מחרף נפשו כדי לדוג דג לסעודה המפסקת, וניצול באורח פלא על ידי כת מלאכים המהלכים על הים.

גם שמו של סיפורנו 'מעגלי צדק', אותו מזמור תהילים ידוע, קשור לשלושת צירים אלו: המזמור מבטא ביטחון בהצלת ה', מעגלי הצדק של מעלה כנגד אלו של מטה, ומרכזיות המזמור בעולם הנוצרי.

במהלך הערב סקרנו את המאמרים השונים המתייחסים לסיפור (אברמסון, לנדאו, מאיר, ביק, ברזל, דוד, טוקר, וורסו), תוך דיון על אופני הניתוח של יצירות עגנון והצגת עמדתנו בדבר מעמד המרכזי של המקורות המדרשיים בקריאת סיפורים אלו. נזכיר בקוצר רוח כמה מן המוטיבים שנבחנו בערב זה.

הבבלי במנחות רואה **בציצית ובתפילין** מצוות המייחדות את ישראל ופסולות בעובדי כוכבים. הטלית והתפילין לא היו שוות בעיניו של הזקן בתחילה, אולם בהמשך הוא שב ליטלם לתפילה ("מה קרועה טלית זו ממש הרקיבה מחמת הדמעות, ברוך השם שהוא עולה לירושלים שקוברים בה ללא טלית", וכבר עמדנו בעבר על מוטיב הטלית בסיפורי עגנון). ידועה האימרה **חומץ בן יין** (שנאמרה על רבי אלעזר ברבי

שמעון על שהסגיר גנבים לשלטונות הרומאיים) המבטאת את ירידת הדורות. אך למעלת היין יש גם חסרונות: שתויי יין אסורים בעבודה בבית המקדש, והחומץ, בניגוד ליין, אינו נאסר בנסך. במדרש רבה מתקשר היין שהחמיץ למידת הרחמים המתגלגלת על ישראל הנתונים בין עובדי הכוכבים. נתנו דעתנו על האופן בו מתכתב עגנון עם האגדה על הלל שחרף נפשו לשמוע תורה וישב ביום שלג על פי ארובת בית המדרש (הילל ביקש ללמוד תורה – הזקן חלם לעלות לארץ ישראל, "נטלוהו וקברוהו" – "פרקוהו הרחיצוהו וסכוהו", ועוד), ועם תיאור תפילתו של רבי עקיבא ("לא כאלה שאם מניחים אותם בקרן זוית זו מוצאים אותם בקרן זוית אחרת") ומחוות קבליות שונות ("כאלה שמרקדים סביב לכתפיהם וכתפיהם מקיפות אותם", "הניח ראשו בין ברכיו"). כמו כן הזכרנו את מוטיב האבן מאגדת שמעון קיפא (הלא הוא פטרוס), המופיעה באוצר המדרשים.

מקום נרחב הוקדש למוטיב הקיתון, המרכזי בסיפור (הזקן אוסף את המעות בקיתון=כד של חומץ). בתוספתא במסכת מעילה, מובא הקיתון כדוגמא לחפץ שהקדש חל עליו. הבבלי בתענית מסמל בקיתון את החורבן והחיים המסוגפים. המִשְׁנָה במסכת סוכה מזכירה את הקיתון כמבטא את הריחוק של ישראל מאביהם שבשמים. פסיקתא זוטרתא משתמשת במוטיב הקיתון כמשל לייסורים המביאים לתכלית טובה (כמו הצלע שניטלה מאדם הראשון לבריאת חווה). ילקוט שמעוני בחר בקיתון לבטא את היתרון של בעלי הכישלון, המוכשרים לתיקון ולגאולה, על פני המצליחנים למיניהם. הבבלי במסכת עבודה זרה דן בקיתון המכיל תרכובת בעייתית של טומאת גויים (יין נסך) וטהרה (מים).

האם יש לראות את הבחירה בנוסח "אבל ליבו של הזקן מקשקש כפעמון מתוך שמהה" כרומזת למדרש על השכינה המקשקשת לפני יראי ה' האמיתיים (שמות רבה)? האם קול השלשלאות בבית האסורים, שנשמע מסוף הבית ועד סופו נועד להשמיע באזני הקוראים את "שלושה קולות הולכים מסוף העולם ועד סופו, והבריות ביניהם ואינם שומעין כלום, ואלו הן: היום, והגשמים, והנפש בשעה שהיא יוצאת מן העולם...אינו אלא כמסמר הזה שהוא נוסר בעץ..." (שמות רבה)? לעגנון פתרונים.

השנה נעסוק בסיפור 'הפקר' מתוך 'ספר המעשים' הכלול בכרך 'סמוך ונראה'. ערב הזיכרון ייערך בביתנו בשכונת בנה ביתך, ביום רביעי 28/2 בשעה 20:30. קוראי המדור באשר הם מוזמנים להשתתף וליטול חלק. לפרטים נוספים: מני 08-6583134, adlerm@cs.bgu.ac.il.

המדור וכותבו יוצאים לחופשה.